

האדם כבוחן כליות ולב

בחינת יראת השמים אצל הזולת
ה"דתומטר" בחז"ל למעשה
איבחון יראת השמים בהלכה
האדם יכול לבחון כליות ולב!
דרכו של הרב קוק זצ"ל בזה למעשה
המראה החיצוני כאינדיקציה ליראת שמים
סיכום

בחינת יראת השמים אצל הזולת

האם יראת שמים היא דבר מוגדר? האם אפשר לבחון את רמת יראת השמים של אדם? האם יש לנו "דתומטר" לקבוע מי נקרא אדם ירא שמים ומי לא? האמת היא שמיותר היה לדעתי לדון בכך לרוב פשטות הדברים, אך כיון שלא פעם ניכר שיש שהדברים הפשוטים האלו אינם ברורים להם, ולצדדי ביניהם גם תלמידי חכמים שמתבטאים, ואף מובילים מהלכים ציבוריים, לאור תפיסות שגויות בעניין זה, ראיתי לנכון לקבץ מקורות שיוכיחו שאכן המאמר כולו מיותר... חשוב להדגיש שאין מטרתי להגדיר מיהו אדם ירא שמים, מה כוללת יראת שמים או מהי הרמה הראויה בעניינה וכד', אלא רק להראות שיש לכך הגדרות ברורות, ושביכולתם, ולפעמים אף חובתם, של בני אדם בנסיבות מסוימות להגדיר את רמת יראת השמים של זולתם.

פעמים רבות נשמעת הטענה שאין לנו יכולת לבדוק את רמת יראת השמים של זולתנו, ולפיכך עלינו להתייחס בעניין זה בשווה לכל בני האדם. טענה זו עולה בהקשרים שונים, כגון בענייני שידוכים, בענייני קבלה למוסדות, בקביעת ואכיפת קוד לבוש במוסדות, ביחס למפלגות או אישים פוליטיים, ונגזרות מכך מסקנות מעשיות, אישיות וציבוריות בעלות משקל רב. כך למשל כתב בעבר אחד הרבנים, דמות חשובה ומוערכת בשדה החינוך: "...קיים קושי גדול להכריז ולהכיר ביראי ה', שהיא 'האדם יראה לעיניים וה' יראה ללבב'... הניסיון לחלק בין ציבורים יראי שמים ובין כאלה שלא אינו אמיתיים". בדומה לכך כתב רב נוסף, אחד הרבנים הבולטים במוסדות החינוך של הציבור הדתי-לאומי: "איני מסכים עם מדבקי התוויות... רק אלוקים בוחן כליות ולב ויודע באמת מהי דרגת יראת השמים שיש בליבו של אדם".

בבסיס דברים אלה ודאי קיים רצון טוב, ועומדים יסודות אמוניים ומידותיים חשובים:

- א. ללמד זכות על כל יהודי ויהודי
ב. להיות בעל ענווה ולא להתיימר לבחון את הזולת
ג. להכיר שאולי לזולת יש כמה חסרונות אבל גם לי, וממילא מי אני שאדון אותו
ד. מידות טובות הן גם חלק מיראת שמים, ולפיכך אולי יתכן שיהיה אדם חילוני ירא שמים ודתי שאינו ירא שמים

מאידך, יש בזה גם סכנה גדולה. כי אכן צריך ללמד זכות, אבל לימוד זכות אין פירושו להיות עיוור. וכפי שכתב הרב קוק בפיסקה המפורסמת "האהבה שאנו אוהבים את אומתנו לא תסמא את עינינו מלבקר את כל מומיה" (אורות ישראל ד, ג); גם להיות בעל ענווה זה חשוב, אבל יש להיזהר מענווה הרסנית כהדרת חז"ל ביחס לענותותו של ר' זכריה בן אבקולס; ביחס לחסרונות המצויים אצל כל אדם אכן נכון שקשה למי שפגום בעצמו לדון את זולתו, אך קיים משקל שונה לחסרונות השונים, ובהחלט יש ביכולתו של אדם, ולעיתים זו אף חובתו, גם אם הוא עצמו אינו מושלם, להעריך את הדמות העומדת למולו, ולבחון במידת האפשר על פי מכלול הנתונים עד כמה היא נוטה יותר לחיוב או לשלילה; ולטענה הרביעית - אכן מידות טובות הן חלק מיראת שמים, ומי ששומר תורה ומצוות אך מידותיו מקולקלות קיים פגם חמור ביראת השמים שלו, וכדברי בעל אורחות צדיקים בהקדמתו: "וכשאיך בידך מידות טובות אין בידך תורה ומצוות כי כל התורה תלויה בתיקון המידות", אך מצד שני אדם עם מידות מתוקנות ללא שמירת מצוות אינו יכול להיקרא 'ירא שמים'.

הסכנה הגדולה מכל היא יצירת טשטוש מושגים, שעלול לגרום לרבים קרירות ביראת שמים. הרי ודאי גם הרבנים הנ"ל מאמינים ביכולתם להעריך את רמת מהימנותו של אדם. כך למשל, מסתבר שאם אדם יצטרך לבקש במקום ציבורי ממישהו שישמור על התיק שלו מספר דקות, או שהוא יצטרך לצאת מרכבו לזמן מה ולהשאיר טרמפיסט ברכב לבדו, יהיו אנשים שהוא ירגיש יותר בנוח לעשות זאת איתם, ויהיו כאלה שלא. יהיו אף כאלה שהוא קרוב לוודאי כלל לא יעלה לרכבו כטרמפיסטים, ובצדק, לאמור, אמנם לכל אדם יש חזקת חפות, אבל לעיתים רק על פי מבט חיצוני נחשוב פעמיים לפני שנפקיד בידי דברי ערך. כך ויותר מזה, כשאנו מפקידים את יראת השמים של ילדינו בבית הספר או בסניף, או את השדר הרוחני של הקהילה וכד', בידי מי שביכולתו להשפיע, לבנות או חלילה להרוס, עלינו לוודא שהוא יהיה שליח נאמן, בעל אמות מידה ראויות וניתנות למדידה, וכפי שיבואר להלן.

הערך של לימוד זכות ואהבת ישראל לא יכול להיות כזה שכל הערכים האחרים מתגמדים לידי, בשביל זה יש לנו תורה שמדריכה אותנו כיצד להשתמש בכלל הערכים באופן מידתי ומאוזן.

ה"דתומטר" בחז"ל למעשה

האמת ניתנת להיאמר, שדבריהם הנ"ל של אותם תלמידי חכמים, מלבד מה שאינם נכונים עובדתית, ועלולים ליצור, חלילה, נזקים רוחניים וחינוכיים, הם גם סותרים עובדות והלכות מפורשות. אמנם מצאנו כמה וכמה מקורות לכך שיראת שמים היא דבר המסור ללב. כך למשל במסכת קידושין (לב, ב) "תנו רבנן מפני שיבה תקום... יכול יעצים עיניו כמי שלא ראהו, ת"ל תקום ויראת, דבר המסור ללב נאמר בו ויראת מאלוקיך. רבי שמעון בן אלעזר אומר, מנין לזקן שלא יטריח, ת"ל זקן ויראת" (וראה מקורות רבים באנציקלופדיה תלמודית כרך כה ערך יראת ה' פרק ה).

אך מאידך מצאנו בחז"ל פעמים רבות שיראת שמים ניתנת למדידה. כך למשל בגמרא יבמות (סב, ב) "אמר ריב"ל כל היודע באשתו שהיא יראת שמים ואינו פוקדה נקרא חוטא, שנאמר וידעת כי שלום אהלך" וגו'. כיצד אמור אדם 'לדעת' שאשתו עתה יראת שמים? ובכמה מקומות מצאנו תנאים ואמוראים שמוגדרים ע"י חבריהם כיראי חטא במיוחד, כגון במסכת עדויות (ה, ו) עקביא בן מהללאל, באבות (ב, ח) רבי שמעון בן נתנאל, ובסוטה (מט, א) רבי ורב נחמן. ובכתובות (קג, ב) נאמר שרבן גמליאל נבחר לנשיא על אף שאחיו שמעון היה גדול ממנו בחכמה, משום שרבן גמליאל "ביראת חטא ממלא מקום אבותיו הוה". אמנם במקרים אלה מדובר על יראת חטא מיוחדת, אך בכל מקרה רואים שהדברים האלו אינם מסורים רק ללב, אלא ניתנים לאבחנת בני אדם. איך מתיישבים כל המקורות האלה עם קביעת חז"ל הנ"ל שיראת שמים היא דבר המסור ללב? ונראה שכל המקרים בהם נאמר שיראת שמים מסורה ללב עוסקים במעשים הניתנים להתפרש לחיוב ולשלילה, ועל זה באה האזהרה לאדם "ויראת מאלוקיך". דהיינו, גם אם בני אדם לא יודעים מה כוונתך, אם אכן כוונתך לשלילה הקב"ה יודע זאת, והעושה מוזהר "ויראת מאלוקיך".

ומה תפקידו של המתבונן מן הצד? אמנם הדריכו אותנו חז"ל "והוי דן את כל האדם לכף זכות", אך בהלכה נקבעו לכך כמה גדרים והסתייגויות. במגוון נושאים הלכתיים יש לאדם יכולת, ולפעמים אף חובה, להגדיר את רמת יראת השמים של זולתו.

איבחון יראת השמים בהלכה

א. לימוד זכות: כתב החפץ חיים (כלל ג, ז): "ודע עוד כלל גדול ועיקר בעניינים אלו, אם הוא רואה אדם שדיבר דבר או עשה מעשה, בין ממה שבין אדם למקום או ממה שבין אדם לחברו, ויש לשפוט דברו ומעשהו לצד הטוב ולצד הזכות, אם האיש ההוא ירא אלוקים נתחייב לדון אותו לכף זכות אפילו אם הדבר קרוב ונוטה אצל

הדעת יותר לכף חובה, ואם הוא מן הבינונים, אשר יזהרו מן החטא ופעמים יכשלו בו, אם הספק שקול, צריך להטות הספק ולהכריעו לכף זכות... ואפילו אם הדבר נוטה יותר לכף חובה נכון מאוד שיהיה הדבר אצלו כמו ספק ואל יכריעהו לכף חובה...". הרי שיראת השמים של האדם ניכרת לעיני זולתו, כולל הבחנה אם הוא בעל מדרגה גבוהה או רק בינוני.

ב. מינוי שוחט: כתב בשו"ת יהודה יעלה, יורה דעה סי' מז: "...צריך השוחט ובודק להיות ירא שמים ביותר ויותר משארי בני אדם כמבואר בהפוסקים". וכן כתב בשולחן ערוך הרב (יורה דעה א, ב): "כל רב שנותן קבלה לשוחט צריך לדרוש ולחקור עליו אם הוא אדם כשר ודרכיו מתקנים ויראת ה' על פניו, וגם שיהיה יודע ללמוד ולהבין בעצמו בגמרא ובפרש"י, שאז יש לו לב להיזהר כמו שאמרו רז"ל אין בור ירא חטא... ועכשיו שרבו נותני קבלה בלי דרישה וחקירה כל מי שנגע יראת ה' בלבו לא יאכל בשר כי אם משחיטת שוחט שמכירו שהוא אדם כשר וירא שמים, או שהוא בעיר שראשיה הם יראי ה' שבודאי דרשו וחקרו אחריו היטב... וגם ישאל לבני עירו אם אינו רגיל בשכרות או שאר רוע מעללים, ואחר יאכל".

ג. בדיקת ריאה: כתב השולחן ערוך יו"ד סי' לט סעיף יא: "יש מי שכתב שמכניס אצבעו תחת הסרכא ומגביה קצת, אם נפסקה מחמת הגבהה כל שהוא סרכא בת יומא היא וכשרה, ואין להקל בכך אלא בבהמת ישראל ואין סומכין על קולא זו אלא בבודק כשר וירא את ה' מרבים". וכך כתב גם בסעיף יג. ובביאור תיבת "מרבים", עי' ברש"י ומצודת דוד (נחמיה ז פס' ב) שפירשו "מימים רבים", והמלבי"ם פירש שהוא ירא את ה' יותר ממה שהוא ירא מהרבים, דהיינו מהציבור. אבל בביאור ר"י אבן יחיא שבמקראות גדולות פירש שהכוונה שהוא ירא את ה' יותר מכל שאר הרבים והגדולים שבישראל, וכן פירש הרלב"ג שהוא ירא את ה' יותר מרבים אחרים. ובדעת תורה יו"ד סי' לט ס"ק ס"ב בשם הגה"ק מבטשאטש ז"ל כתב שהכוונה שהרבים מחזיקים אותו לירא ה', והוסיף שגם אם הרבים סוברים בטעות שאינו יר"ש, והאמת אינה כן, אסור לו להיות שו"ב אצלם ולנהוג קולות הללו ודומותיהן. מוכח לפי כל הפירושים שיש לבני אדם יכולת לדעת מי נקרא ירא ה' ומי לא, ולדעת חלק מהמפרשים יש לנו גם יכולת להשוות את רמת יראת השמים של יהודי אחד לזו של האחרים.

ד. מינויים למלך, דיין, מלמד ורב: כתב הרמב"ם (מלכים, א, ט): "ולא המלכות בלבד, אלא כל השררות וכל המינוין שבישראל, ירושה לבנו ולבן בנו עד עולם, והוא שיהיה הבן ממלא מקום אבותיו בחכמה, וביראה. היה ממלא ביראה אף על פי שאינו ממלא בחכמה מעמידין אותו במקום אביו, ומלמדין אותו. וכל מי שאין בו יראת שמים אף על פי שחוכמתו מרובה אין ממנין אותו למינוי מן המינוין שבישראל". גם אחד התנאים למינוי דיין הוא יראת שמים, ככתוב (שמות יח, כא): "ואתה תחזה מכל

העם אנשי חיל יראי אלוקים" וכו', וכך כתב הרמב"ם לדורות (סנהדרין ב, ז-ח): "בית דין של שלושה אף על פי שאין מדקדקין בהן בכל אלו הדברים צריך שיהיה בכל אחד מהן שבעה דברים, ואלו הן: חכמה ויראה... אלו שהן גיבורים במצוות ומדקדקים על עצמן וכובשין את יצרן... יראי אלוקים כמשמעו... אמרו חכמים שמבית דין הגדול היו שולחין בכל ארץ ישראל ובודקין, כל מי שמצאוהו חכם, וירא חטא... עושין אותו דין בעירו". וכן פסק השולחן ערוך (חו"מ ס' ז סע' יב), וכך כתב גם ביחס למינוי מלמד לתלמידים (יו"ד ס' רמה סע' יח): "אין להושיב מלמד אלא בעל יראה"... וכן פסק הרמ"א ביחס למינוי רב (שם סע' כג): "מי שהוחזק לרב בעיר, אפילו החזיק בעצמו באיזה שררה, אין להורידו מגדולתו אף על פי שבא לשם אחר גדול ממנו, אפילו בנו ובן בנו לעולם קודמים לאחרים כל זמן שממלאים מקום אבותיהם ביראה והם חכמים קצת".

ה. אנשי מעמד: כתב הרמב"ם (כלי המקדש ו, א): "אי אפשר שיהיה קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו, וקרבתו הציבור הן קרבן של כל ישראל ואי אפשר שיהיו ישראל כולן עומדין בעזרה בשעת קרבן, לפיכך תיקנו נביאים הראשונים שיבררו מישראל כשרים ויראי חטא יהיו שלוחי כל ישראל לעמוד על הקרבתו, והם הנקראים אנשי מעמד".

ו. תלמידי חכמים: כתב השו"ע (יו"ד ס' רמג סע' ג): "תלמיד חכם המזלזל במצוות ואין בו יראת שמים הרי הוא כקל שבציבור" ואין לו פטור מתשלום מיסים. ובלבוש (שם) כתב "אע"פ שהוא מתמיד בתורה ותורתו אומנותו!" ובערוך השולחן הוסיף (שם ד) שאסור לכבדו כלל וכלל. והתשב"ץ כתב שאם אין בו יראת שמים אינו ראוי לכבוד (תשב"ץ ח"א ס' קמו, על פי שבת לא, א ועוד), ואין עומדים מפניו (חידושי אגדות מהרש"א שם לא ב ד"ה גברא).

ז. להידמות ליראי ה': כתב בספר חרדים (מ"ע מד"ס התלויות בלב ס"ק כח): "ומצות עשה מדברי קבלה לקנא ביראי ה' להיות כמותם, שנאמר: אל יקנא ליבך בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום" (משלי כג, יז)".

ח. לכבד יראי ה': אדם ירא שמים מצוה לכבדו, שנאמר: "נבזה בעיניו נמאס, ואת יראי ה' יכבד" (תהלים טו, ד. ראה חרדים מצות עשה מדברי קבלה א, ז). ויש הסוברים שכבוד מי שידוע לרבים ביראת השמים שלו קודם לכבוד מי שידוע בחכמתו (ע"פ שבת לא, ב).

ט. התרת נידוי: בשולחן ערוך (יו"ד ס' שלד סע' כה): "שלושה שנידו והלכו להם, וחזר בו מהדבר שנידוהו בגללו, מתירין לו שלושה אחרים. ויש מי שאומר שצריך שיהיו גדולים כמותם בחכמה ויראה וגדולה ושנים". ומקורו בטור וב"י בשם הרא"ש ממעשה שפחתו של רבי שגזרה נידוי על אדם, וחכמים נמנעו מלהתיר לו משום

ש"השפחה הייתה בה חכמה יתירה ויראת חטא ולא רצו לשקול עצמם כנגדה, עד שנזדקקו לו גדולי הדור והתירו לו".

י. קריעה ואבלות על אדם כשר: בגמרא (שבת קה, ב, מ"ק כה, ב) מובא שיש לקרוע ולהתאבל על אדם כשר. יש אומרים שהגדרת אדם כשר לעניין זה היא מי שאינו חשוד על שום עבירה ועל שום ביטול מצוה, ולא נשמע עליו דבר חטא, אף על פי שאינו גדול בתורה (רא"ש מ"ק שם בשם מהר"ם מרוטנבורג, מובא בשו"ע יו"ד סי' שמ סע' ה-ז), ואדם שאינו כשר נקרא מי שעושה עבירה לפעמים לתיאבון ומניח מלעשות מצוה בשביל טורח (רא"ש ושו"ע שם סע' ה) והוא מהירקנים שבישראל (רא"ש שם) שיש בהם תורה ומצוות (רש"י שבת שם). ויש אומרים שאדם כשר הוא זה שמוחזק בכשרות, שמחזר אחר המצוות וגמילות חסדים ולהתפלל בציבור אף על פי שאינו חכם בתורה, ואדם שאינו כשר הוא מי שאינו רשע ואינו חשוד אבל אינו מהדר אחר מצוות וגמילות חסדים ולהתפלל בצבור וכיוצא בו (ב"ח יו"ד שם, וכן פסק הש"ך שם). ואמנם מובא בפוסקים שהמנהג כיום הוא שאין קורעים על אדם כשר, אך ניתן ללמוד גם מסוגיה זו שיש גדרים עם השלכות מעשיות לרמת דקדוק המצוות של האדם בהתאם לאופן שבו הוא מוכר בעיני הרבים.

האדם יכול לבחון כליות ולב!

לאור כל האמור מתברר שהטענה לפיה האדם אינו יכול 'לבחון כליות ולב' אינה נכונה. יש לנו יכולת לבחון את האדם בהתאם למעשיו כפי שהם ניכרים כלפי חוץ, ומעשיו בדרך כלל מעידים על פנימיותו. וכך כתב רבנו יונה על דברי המשנה (אבות ד, ו) רבי יוסי אומר כל המכבד את התורה וכו': "דבר ידוע הוא מהכרח הפסוקים והסברא שנותנת, שכל מי שמדבר טוב על הטובים ועל החכמים שמוחזקין בו שהוא צדיק, וכל הדין אותם לכף חובה ולוקח במעשיהם לומר שאינן מכוונין ואינו רואה להיות להם זכות, וכשמדברין לפניו מן הרשעים מצדיק את מעשיהם, בידוע שיש בו שמץ רשעות. **ובזה אל תסתפק כי בזה הדבר תוכל להבחין ליבות האדם**, ופסוק שלם יש לנו על זה ששלמה ע"ה אמרו (משלי כז, כא) מצרף לכסף וכור לזהב ואיש לפי מהללו, כלומר לפי מה שהוא מהלל. **ואע"פ שכתוב וה' יראה ללבב, הוא בעניין המינות מדבר, שאין כח באדם להבחין בחברו אם הוא מין, כי דברים המוצנעים בליבות המינים הם אך בדיבור כמאמינים**". דהיינו שרק מי שמתנהג בצביעות, שכלפי חוץ הוא מתנהג כאדם כשר ובתוך ליבו הוא מין, דווקא אותו קשה לאדם לבחון ועליו נאמר שה' יראה ללבב. אבל כשאדם מראה כלפי חוץ בהתנהגותו או בדיבורו קרירות ביראת שמים, "בזה הדבר תוכל להבחין ליבות בני האדם".

הרב קוק זצ"ל מציין את היכולת להעריך את רמתו הרוחנית של האדם, לפי רמת

הידורו אחר המצוות. וכך כותב הרב בביאור דברי הגמרא (ברכות לה, ב) "ואמר רבה בר בר חנה אר"י משום ר"י בר' אלעאי, בוא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים. דורות הראשונים היו מכניסין פירותיהן דרך טרקסמון כדי לחייבן במעשר, דורות האחרונים מכניסין פירותיהן דרך גגות דרך חצרות דרך קרפיות כדי לפטורן מן המעשר". ומבאר הרב (עין איה, ברכות ו פסקה יב): "ההבדל שיש בין המכיר ערך המצוות ותכליתן הנשגבה וחפץ בהן באמת ובין מי שעבודתו היא רק מצות אנשים מלומדה, הוכן להיות יוצא אל הפועל בהרבה מצוות מן התורה שנמצאו בהן דרכים ע"פ דין תורה להפקיע החיוב מעצמו. אמנם רק בזה תיודע שלימות העובד מאהבה, בהיות לאל ידו לפטור עצמו, ובהיותו מכיר את ערך המצוה וקדושתה הוא נכנס להתחייב בה. ע"כ במצות מעשרות, שהיא המצוה הראשית המחזקת את כל אושר הכלל כולו, בהיותה לברית בין המיוחדים לעבודת ד' שבט הלוי ובין כל העם כולו, דאגה החכמה האלהית ביותר שתהיה נעשית ע"פ רוח נדיבה המכרת את ערכה הגדול. ע"כ נתנה מקום להיחלץ ממנה ע"י הכנסה דרך גגות חצרות וקרפיות, למען שתגיע הרגשת העושה לעשות המצוה מיקרת רוח ונפש נדיבה, שבזה תצא אל הפועל תכליתה להשלים את הכלל כולו כחפץ האדון השם יתברך". ר' יהודה בר' אלעאי רק מציין פרט מסוים בו דורו שונה מהדורות הקודמים, והרב מוסיף ומבאר שהפרט הזה מעיד על יראת השמים הכללית של הדור, שלפי מעשיו ניכר שיש בו פחות יראת שמים מהדורות הקודמים. לפי מעשי האדם ניכרת רמתו הרוחנית, וזה בהחלט ניתן למדידה ע"י בני אדם אחרים.

דרכו של הרב קוק זצ"ל למעשה

באגרותיו של הרב ניכר שגם באופן מעשי נהג לאפיין ולהגדיר את רמת יראת השמים של אנשים ומוסדות. כפי שצוין לעיל האמת היא שמיותר לומר זאת, אלא שכיוון שיש שהעניין לא ברור להם, עולה הצורך להביא לכך מקורות.

כך מצאנו באיגרת נט הגדרת רמות שונות של יראת שמים: "...חום של יהדות וקדושה פנימית, שאי אפשר שתימצא כי אם במקום ששם היה חינוך של חרדות לדבר ד' כראוי...". באיגרת תקלד הרב מיצר על כך שבמוסד חינוכי מסוים יש רק מעט יראת שמים: "יש במוסד מעט תורה, מעט יראת שמים, מעט השכלה, אבל רוח חיים כלליים, חיי קודש מקוריים, שיפעם בחזקה באומץ לבב של רוח התחיה הלאומית על בסיס הקודש, זה חסר...". באיגרת תרמד הרב מציין שיש מדרגות בחינוך ליראת שמים. יש יראת שמים ברמה בינונית, ויש יראת שמים "בטהרתה ועיזוז קדושה... מאירה וברה".

במספר אגרות מצאנו שלדעת הרב יש לאדם יכולת להעריך רמת יראת שמים

של בני אדם ומוסדות. כזה הוא השיח בין הרב לבין הרב יצחק אייזיק הלוי על כך שהמורים ללימודי חול צריכים להיות "בדוקים ביראת שמים", ו"מורים יהודים כשרים אשר תחילתם וסופם יראת שמים". באיגרת קמט הרב מיצר על כך שבבתי מדרש לרבנים יש רמה נמוכה של יראת שמים, ושרבים מהלומדים באקדמיה נפגמים ביראת שמים: "וחלילה חולין הוא לנו לדמות בית נכון ונישא, המיוסד על פי רוח קדוש וטהור זה, לבתי הסימינארים המערביים, שאפילו הטובים שבהם עשו את מלאכתם לחכמות חיצוניות ולנימוסי הטרקליניות המערבית עיקר, ותורתם ויראתם טפלה... אנחנו לא נהי' כעת צריכים לקשט את ת"ח העומדים בראש היהדות דוקא בכל קישוטי הבל של נוסח אשכנז, אשר ממילא מוכרח הוא ע"פ רוב שיתרוקן מתורה ומיראה...". באיגרת שנה הרב מגדיר אדם כ"מצויין ביראת שמים", ובאיגרת תקטז מציין את מעלת היות אדם מוכר בציבור כירא שמים: "ועל עניני הכספים ראוי למנות אחד מהגבירים המפורסמים באמונת רוחם, וביחוד ביראת שמים ואהבת התורה, שנמצאים כאלה ב"ה בירושלים עה"ק ת"ו, ואז יבוא הכל על מכונו בע"ה".

באיגרת תתצג, ביחס לצירוף חברים לתנועת "דגל ירושלים", הרב מדריך שאפשר לצרף לתנועה גם אנשים "כשרים בלבבם" על אף שאינם "יראי ה' האמיתיים", אך בהמשך הזמן יש לבחון את מעשיהם: "וע"ד החברים הרוצים להילוות על דגלנו הקדוש ירושלים, קשה מאד ליתן כללים על זה חוץ ממקום האגודה הפרטית, כי יודעים אנחנו שבמדינות הללו נמצאים בעוה"ר כמה אנשים שבמעשה נתרחקו הרבה, והם כשרים בלבבם והם חפצים להתדבק ביראי ד', ואולי בהמשך הזמן ישובו בתשובה שלמה, ואיך נדחה אותם בידיים... וביותר צריכים אנו להתאמץ להחזיק את כל מוסדות הקודש אשר באה"ק, שיהיו נשארים עומדים ברשות יראי ד' האמיתיים, ולזה עלינו להרבות חברים ותומכים, וכל הבא להתחבר ליראי ד' הרי הוא בחזקת טהרה, ועכ"פ ראוי להמשיכו בחבלי רצון, ובמשך הזמן נראה את מעשיו. וכשיחננו ד' יבא התור של הקונגרס הכללי, אז נקבע בע"ה ע"ד מהות החברים תקנות קבועות".

בכמה איגרות הרב מציין שרמה גבוהה של יראת שמים ניכרת ע"י מסירות נפש לתורה ומצוות, כגון חקלאי המתאמץ ככל יכולתו לקיים את מצוות השמיטה ללא שימוש בהיתר המכירה (ראה איגרת קצ), וכן באיגרת תקנה: "להכנס במצב החיים של המתישבים בקודש, ולהקל כמה דאפשר ע"פ הוראה ההפקעה במקום שאין שום דרך אחר, ועם זה נעורר אותם באהבה להבינם שדרך זה דרך דחוק ומסוכן הוא, וראוי לכל אשר זיק יראת שמים בלבבו להתרחק ממנו בכל יכולתו... עדי אשר יבקע כשחר אור לישרים וכולם ילכו באור ד' ותורתו לשמור ולעשות כתורה וכמצוה בלא שום בקשת קולא, כ"א באהבה וביראה טהורה, בשמחה ולב טוב".

ביחס לפעולתם של אנשים מסויימים במעשי נבלה שנעשו כביכול מתוך שאיפות

של יראת שמים, הרב מגדיר זאת כ"נפילה של יראת שמים". כך באיגרת שטז, ביחס להעדפת תוצרת חקלאית של ערבים תוך פגיעה קשה בפרנסתם של יהודים: "עטי תרעד בידי למעשה הנבלה אשר נעשתה כעת לאחינו יושבי המושבות... נמצאו חותרי מחתרת, אשר יעצו בסתר לקנות דוקא מהגויים, ולהרים קרן צרינו השוחקים על משבתנו, איך שאנחנו בעצמנו רודפים את אחינו בני בריתנו. אי שמים. אין לשער גדול החרפה וחלול השם ועוצם הרשעה שיש בזה. דמי לבבי כסיר ירתחו, וכאבי עד לשמים מגיע, מהמצב האיום הזה, מהנפילה של תורה ויראת שמים אמיתית שיש בענין זה".

וכן באיגרת תתעה, הרב מגדיר את המאבק של חלק מהחרדים למניעת הצהרת בלפור כ"יראת שמים מזויפת": "יש כאן יציאה מן הכח אל הפועל טינה ישנה שבלב, של כתה ידועה המתחסדת בחסידות ארסית שאינה יכולה לסבול כל תנועה של חיים לאומיים ביחוד ביחס לישראל בא"י... להשליך נעל על תקות החיים על אדמת הקודש. והתוצאות מזה, החביבות עליהם היא השתקעות של גלות, ללקט במנוחה פורורים תחת שלחן אשכנז, ועל יסודות של יראת שמים מזויפת כזאת, בונה היא המינות וההמרה המגועלה את קינה".

בכמה איגרות מצאנו העדפת שיתוף פעולה דווקא עם אנשים יראי שמים, דהיינו שאכן יש יכולת לאבחן זאת. כך למשל באיגרת תרצז הרב קורא לסייע להקמת מושבות המיועדות רק ליראי ה', על טהרת הקודש: "ע"כ הנני בזה לאמץ ידי הבונים ולקרא לכל גדולי דורנו ולכל אשר תורת ד' תחייהו: הבו ידכם קודש לד' ורוממו את דגל האגדה הקדושה "נחלת אבות", שמטרתה לכונן מושבות לד' ליראי ד' וחושבי שמו, שכולם כאיש אחד חברים יעמדו על טהרת הקודש כתורה וכמצוה אין פרץ ואין יוצאת...". ובאיגרת תתצג, כפי שהובא לעיל, ביחס לפעילותה של תנועת "דגל ירושלים", הרב כותב שאמנם אפשר לשתף פעולה עם אנשים שעדיין אינם יראי שמים, ובלבד שיראי שמים אמיתיים יהיו המובילים, וכן שאלה שאינם יראי שמים ייבחנו בהמשך לאור מעשיהם.

לדעת הרב גם רבנים צריך שתהיה ידיעה על רמת יראת השמים שלהם, והיכולת לסמוך על הכשר היא רק לאחר בירור שהרב ירא שמים, כדבריו באיגרת א'קנג: "ובדבר הגבינה ההולנדית, הדבר הוא כך: לאותם הגבינות המובאים משם, הנושאים עליהם "הכשר" מרבנים יראים מפורסמים, וכדומה להרב אונדרווייזר והרב ד"ר ריטר מורטרדם, והרב דהאג, שידעתים לרבנים יראים ומפורסמים, הם בחזקת כשרות לאכילה". באיגרת א'קסו ביחס למינוי רב, כתב שיש לוודא שהמתמנה לרב הוא ירא שמים: "(ואם) זה שיהי' הרב שיקחו להם ת"ח וירא שמים, אולי אין כדאי לעשות מחלוקת אודות ענין זה".

המראה החיצוני כאינדיקציה ליראת שמים

יראת שמים יכולה להיות ניכרת על פני האדם, ואלו מעשים שבכל יום שאינם צריכים לראיה. נביא לכך כמה מקורות מתוך רבים. אמנם כמובן יש לאדם גם יכולת מסויימת להסתיר את צפונות ליבו, וכפי שראינו לעיל בדברי רבנו יונה.

וכך נאמר לעם ישראל לאחר מתן תורה (שמות כ, ז): "ויאמר משה אל העם אל תיראו, כי לבעבור נסות אתכם בא האלוקים, ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו". וכתב חובות הלבבות: "אותות האהבה באלקים מן האוהב... הראות אותות יראתו ואימתו על פניו" (שער אהבת ה' פרק ו). ובישעיהו (ג, ט): "הכרת פניהם ענתה בם, וחטאתם כסדום הגידו לא כחדו, אוי לנפשם כי גמלו להם רעה". ומפרש רש"י (בפירוש השני): "הכרת פניהם - ניכרים הם בעזות פניהם". והמלב"ם פירש: "סימני הצביעות והחנופה הניכרים על הפנים... ענתה בם, הם יעידו על אשר בם במעמקי לבבם מהזויף והחונף כי כבר יוכר על הפנים הירא ה' באמת מן המזויף והצבוע... הלא חטאים כאלה עושים בפרהסיא, ומי יטעה לחשוב שהם יראי ה'... והכרת הפנים הוא הרושמים הנראים על הפנים בה יוכרו תהלוכות הנפש וסתריה".

בהתאם לכך מבאר התורה תמימה (קהלת יב, ג) את דברי חז"ל: "כל אדם שיש בו יראת שמים דבריו נשמעין, שנאמר: סוף דבר הכל נשמע את האלקים ירא... משום דעל הרוב סיבת הדבר שאין דבריו של אדם נשמעים מפני שחושדים אותו בנטיה ובפניה עצמית ואשר על כן הוא אומר דבר אף שלא כהוגן, מה שאין כן מי שהוא ירא ה' באמת בוודאי הוא אומר מה שאומר בתמימות כמו שהוא... ולכן דבריו נשמעים... והכי נמי מי שהוא ירא ה' באמת ניכרת בו קדושה וטהרה מיוחדת, ויראים ממנו ביראת הרוממות, וממילא גם דבריו נשמעים...". וכך כתב הרב באגרות הראי"ה, איגרת תשמז: "ובפרט הרב רמ"ז... אמנם בעיני השחיטה הוא אמן יפה ומהודר מאוד ויראת ד' היא על פניו, ולא יוציא מידו דבר שאינו מתוקן ח"ו". וכן כתב האדמו"ר הרי"צ מחב"ד על יראת השמים הנדרשת לשוחט: "במענה על כתבו... ודאי יותר טוב אשר משרת השוחט והבודק תהיה במקום אשר הרבנים מצטיינים יותר ביראת שמים, אבל אין זה מספיק, אלא השוחט והבודק עצמו צריך להיות ירא שמים, אשר הכרת פניו (תעיד)... כי הוא שוחט ירא שמים, ולא רק אדם ההורג את הבהמות עם הסכין (אגרות קודש אדמו"ר הרי"צ, ח"י, עמ' רפז).

בשיחה לקראת בין הזמנים אמר הגר"א שפירא זצ"ל: "ובשמות (לה, ד) ויצאו כל עדת בני ישראל מלפני משה. וצריך ביאור, פשיטא שיצאו, הרי משה סיים דבריו. ונ"ל דמלמדנו שהיה ניכר על פניהם מהיכן יצאו, היה ניכר שיצאו מלפני משה. הכרת פניהם ענתה בהם. ובימים אלו לומדי התורה מתחילים את ימי בין הזמנים... צריך שיהיה ניכר שיצאו מלפני משה, מעיסוק תמידי בתורת משה". עולה מהדרכתו זו

לתלמידים שלפי התנהגותו של האדם ניתן להכיר מהי פנימיותו.

עולה מכל האמור, שמעשיו של אדם, ולפעמים אף הכרת פניו ממש, מעידים לרוב על פנימיותו. דקדוק במצוות ובמידות, כבוד לתורה ומצוותיה, לבוש והתנהגות צנועים, שדר של אחריות על ענייני בין אדם למקום ובין אדם לחברו, מעידים על יראת שמים ראויה, ולפעמים גם על רמת יראת השמים. לעומת זאת, קיום מצוות רשלני, חוסר כבוד לתורה ומצוותיה, ביגוד לא צנוע, מידות מגוננות, התנהגות שאינה מנומסת וכד', כל אלה, ודאי כשהם נראים באופן עקבי, בהחלט מעידים על רמת יראתו הנמוכה של האדם. יתכן שיש בו אמונה בסיסית במציאות ה' ובתורה, אולי גם אהבת ה' וקיום חלק מהמצוות, אבל יראה חסרה לו, וכשיש פגם ביראה גם האמונה והאהבה פגומים.

למרבה הצער קיים בעניין זה טשטוש מושגים, ומועברים מסרים של בינוניות, ולכן עלה ההכרח לרכז מקורות בעניין זה. כפי שהודגש בפתח הדברים אין מטרתם להגדיר מיהו ירא שמים, מה כוללת יראת שמים או מהי הרמה הראויה וכד', אלא רק להראות שיש לכך הגדרות ברורות, ושביכולתם, ולפעמים אף חובתם של בני אדם, להגדיר את יראת השמים של זולתם.

סיכום

- א. יש לאדם אינדיקציות לפיהן הוא יכול לבחון כליות ולב של זולתו ברמה מסויימת.
- ב. הלכות רבות מבוססות על היכולת, ולפעמים אף החובה, להעריך את רמת יראת השמים של הזולת.
- ג. התנהגויות או אמירות הנוגדות את ההלכה והמסורת מעידות בדרך כלל על חוסר יראת שמים, בפרט כשהן מופיעות באופן עקבי.
- ד. ניתן בדרך כלל להעריך את רמתו הרוחנית של האדם לפי רמת הידורו אחר המצוות. מי שמקיים רק את עיקר הדין ממלא את חובתו ואינו עובר עבירה אך ניכר שרמת ההזדהות שלו עם דבר ה' פחותה. לפי מעשי האדם ניכרת רמתו הרוחנית.
- ה. קיימים מקרים מיוחדים של צדקות חיצונית מזוייפת, או לחילופין של עבירה בטעות ובתום לב, בהן לא ניתן להעריך את יראת השמים לפי מעשי האדם. כמו כן קיימים מקרים חד-פעמיים בהם האדם נאלץ לנהוג בשונה מהרגלו, ולפעמים אף ראוי שינהג כך.
- ו. באגרותיו של הרב קוק זצ"ל ניכר שאכן נהג לאפיין ולהגדיר את רמת יראת השמים של אנשים ומוסדות.

- ז. לדעת הרב זצ"ל קיימות מדרגות בחינוך ליראת שמים. יש מי שניכרת עליו יראת שמים ברמה בינונית, ויש יראת שמים "בטהרתה ועיזוז קדשה... מאירה וברה".
- ח. חום של יהדות וקדושה פנימית אי אפשר שימצא כי אם במקום שיש בו חינוך של חרדות לדבר ד' כראוי.
- ט. מורים ללימודי חול צריכים להיות בדוקים ביראת שמים.
- י. הרב מיצר על כך שבבתי מדרש לרבנים רמת יראת השמים נמוכה יחסית, ושרבים מהלומדים באקדמיה נפגמים ביראת השמים שלהם.
- יא. רמה גבוהה של יראת שמים ניכרת ע"י מסירות נפש לתורה ומצוות.
- יב. קיימים מצבים של יראת שמים מזויפת שניכרים במעשי נבלה שנעשים כביכול מתוך שאיפות של יראת שמים.
- יג. יש לעודד ייסוד מושבות המיועדות רק ליראי ה', שיונהגו על טהרת הקודש.
- יד. אפשר לשתף פעולה עם אנשים שעדיין אינם יראי שמים כדי לקרבם, ובלבד שהמובילים יהיו יראי שמים אמיתיים, וכן שאלה שאינם יראי שמים ייבחנו בהמשך לאור מעשיהם.
- טו. גם רבנים צריך שתהיה ידיעה על רמת יראת ה' שלהם, ולכן יש לוודא שהמתמנה לרב הוא ירא שמים, והיכולת לסמוך על הכשר היא רק לאחר בירור שהרב ירא שמים.
- טז. יראת שמים ניכרת על פני האדם.

כדי להכשיר את ההויה, את העולם וכל אשר בו, את החי ואת האדם, את העם אשר נשמתנו היא חלק מהתגלותו במציאות, את כלליותו פלגותיו ואישיו, לקלוט את הנפלאות לברכה, להכירן וללכת על פיהן באורח סלולה - צריכים אנחנו לפשט את הקמטים שבנשמות ע"י כח מיישר הדורים, ע"י השכלת אלוקים מלאתי אור וחום, וע"י רגשי טוהר של אהבה נאמנה לעם פלאים אשר ממנו חוצבנו...

אגרות הראי"ה כרך א אג' רסו